

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.76

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/13>

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЯК ПОТРЕБА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

LIMITATION OF RIGHTS AND FREEDOMS AS NECESSITY OF PROVIDING OF POLITICAL SAFETY IS IN A POST-WAR PERIOD

Дорошенко Е.Р., Радник Департаменту економічної дипломатії та санкційної політики
Міністерство закордонних справ України

Визначено, що міжнародне та європейське законодавство містить механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина та перелік підстав, коли це можливо. Подібні норми містяться і на національному рівні. Встановлено, що національна безпека явище комплексне, яке має у своєму складі економічну, інформаційну, військову, екологічну, політичну безпеку, тощо. Тому політична безпека є частиною національної безпеки з властивими їй особливостями та відмінностями, а захищеність політичних прав та свобод являються лакмусовим папірцем, який визначає рівень політичної безпеки в державі. Зроблено висновок, що політична безпека багатогранне явище, що характеризується сукупністю таких ознак, як захищеність національних інтересів у політичній сфері, стійкість державного і суспільного ладу конкретної держави від зовнішнього і внутрішнього впливу, зумовленістю правами та свободами людини і громадянина, нормативно-правовим механізмом забезпечення. Проаналізовано показники (індикатори) політичної безпеки, які показують чи знаходиться політична система держави під загрозою. Під загрозою політичної безпеки розуміється наявність таких явищ, тенденцій і чинників, що унеможливають чи ускладнюють реалізацію національних інтересів у політичній сфері. При цьому крайньою формою зовнішньої загрози виступає війна, а внутрішньої – громадянська війна, бунт, коливання, нестабільність тощо. Визначено, що повоєнний період може характеризуватись залишковими явищами, які можуть загрожувати національній безпеці України, у тому числі політичній. Але для продовження режиму обмеження прав і свобод людини і громадянина у повоєнний період для забезпечення політичної безпеки необхідний комплексний вплив багатьох чинників: обмеження прав і свобод, як потреба забезпечення політичної безпеки у повоєнний період повинно відповідати нормам міжнародного та національного законодавств; існування достатньо вагомих внутрішніх та зовнішніх загроз для політичної безпеки, що становлять небезпеку для національних інтересів держави; обмеження прав та свобод людини і громадянина повинно мати тимчасовий характер та по можливості максимально не впливати на показники (індикатори) політичної безпеки з метою недопущення узурпації влади.

Ключові слова: обмеження прав і свобод, національна безпека, політична безпека, внутрішня та зовнішня політична безпека, загрози політичній безпеці, показники (індикатори) політичної безпеки.

Certainly, that an international and European legislation contains the mechanism of limitation of rights and freedoms of man and citizen and list of grounds, when it maybe. Similar norms are contained at national level. It is set that national safety the phenomenon is complex that has in the composition economic, informative, military, ecological, political security and others like that. Therefore political safety is part of national safety with peculiar to her features and differences, and security of political rights and freedoms are the litmus scrap of paper, that determines political strength security in the state. Drawn conclusion, that political safety the many-sided phenomenon that is characterized by totality of such signs as security of national interests in the field of political, firmness of the political and public system of the concrete state from external and internal influence, by a conditionality by rights and freedoms of man and citizen, by the normatively-legal mechanism of providing. The indexes (indicators) of political safety, that show or there is the political system of the state under threat, are analysed. The presence of such phenomena, tendencies and factors that do impossible or complicate realization of national interests in the field of political understands under threat of political safety. Thus war comes forward as an extreme form of external threat, and internal is civil war, rebelling, oscillation, instability and others like that. Certainly, that a post-war period can be characterized by the remaining phenomena that can threaten to national safety of Ukraine, including political. But for continuation of the mode of limitation of rights and freedoms of man and citizen in a post-war period for providing of political safety complex influence of many factors is needed: limitation of rights and freedoms as necessity of providing of political safety in a post-war period it must meet the standards of international and national legislations; existence is enough ponderable internal and external threats for political safety, that present a danger for national interests of the state; limitation of rights and freedoms of man and citizen must have temporal character and on possibility maximally not to influence on the indexes (indicators) of political safety with the aim of non-admission of usurpation.

Key words: limitation of rights and freedoms, national safety, political safety, internal and external political safety, threat to political safety, indexes (indicators) of political safety.

Постановка проблеми. Україна обрала шлях демократичної держави, яка невпинно прямує до європейського суспільства. Тому, відповідно до стандартів європейського законодавства, реалізація та захист прав і свобод людини та громадянина є пріоритетом для всіх державних органів. Незважаючи на це, норми міжнародного та національного права передбачають випадки, коли держава має право відступити від своїх зобов'язань щодо додержання прав та свобод людини і громадянина, зокрема під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою. І саме стан війни підпадає під такі ознаки, що дозволило після введення воєнного стану 24 лютого 2022 року Верховній Раді України приймати нормативно-правові акти, які обмежують деякі основні права та свободи

людини і громадянина. Це цілком зрозуміло в умовах агресії з боку Російської Федерації, коли потрібна максимальна консолідація суспільства навколо досягнення головної мети – перемоги над ворогом. Інша справа – повоєнний час, коли може виникнути нестабільність в різних сферах життя суспільства, у тому числі загрози для політичної системи країни. Виникає питання, чи потрібно залишати режим обмеження прав та свобод людини і громадянина для збереження безпеки у середині держави? Така ситуація, безперечно, потребує детального вивчення.

Мета дослідження. Виходячи з актуальності і значущості проблеми, метою статті є визначення обмеження прав і свобод, як потреба забезпечення політичної безпеки у повоєнний період.

Для досягнення зазначеної мети автором поставлені наступні завдання:

- визначити сутність і нормативний зміст поняття обмеження прав і свобод, як потреба забезпечення політичної безпеки у повоєнний період;
- розглянути поняття та сутність політичної безпеки, показників (індикаторів) політичної безпеки;
- визначити сутність, види і зміст загроз політичній безпеці.

Аналіз останніх публікацій. Важливо відзначити, що, незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання забезпечення політичної безпеки, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги розробці механізму обмеження прав і свобод, як потреби забезпечення політичної безпеки у повоєнний період.

Разом з тим, у правовій науковій літературі теоретичного і методологічного характеру зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень, які стосуються даної проблематики. Теоретичними питаннями сутності політичної безпеки присвячені праці таких вчених, як О. Данильян, А. Сзеров, А. Колодій, О. Косілова, Н. Нижник, В. Копейчиков, С. Кравець, О. Кравчук, І. Кресіна, М. Панов, Х. Приходько, В. Погорілко, Ю. Тодика. Окремими аспектами вивчення обмеження прав та свобод людини громадянина займалися такі науковці правознавці, як А. Ашихміна, К. Волинка, О. Дубов, О. Кузнєцова, А. Марущак, А. Мерник, С. Пчелінцев, І. Савенкова, М. Савчин, О. Скрипнюк, Т. Слінько, Є. Ткаченко, С. Шевчук.

Незважаючи на значну теоретичну базу дослідження обмеження прав людини і громадянина та сутності політичної безпеки, у науковій сфері недостатньо розкрито сутність обмеження прав і свобод, як потреби забезпечення політичної безпеки у повоєнний період. Тому дана проблематика потребує подальшого наукового дослідження.

Результати дослідження. Основні права і свободи людини та громадянина набули особливого значення ще з Великої хартії вольностей від 1215 року і не втратили своєї актуальності по теперішній час. На сьогоднішній день можна казати про декілька рівнів захисту основних прав та свобод людини і громадянина – міжнародний та національний. Міжнародний рівень – комплекс міжнародних документів таких, як Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийняті ООН у 1966 р., Факультативний протокол до останнього (разом Міжнародний білль прав людини або Хартія прав людини), Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 р., Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція про охорону материнства 1952 р., Конвенція про статус осіб без громадянства 1954 р., Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, поводження та покарання від 10 грудня 1984 р., Європейська Конвенція з прав людини 1950 року тощо.

Всі права, визначені цими документами, є невідчужуваними і непорушними, але незважаючи на це, такі нормативно-правові документи передбачають можливість обмеження прав людини і громадянина. Так, Загальна декларація прав людини проголошує, що людина повинна називатися тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [4]. Або Європейська конвенція з прав людини – передбачає, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати

заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострого становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою [3].

Таким чином, міжнародне та європейське законодавство містить механізм обмеження прав і свобод людини і громадянина та перелік підстав, коли це можливо.

Подібні норми містяться і на національному рівні, зокрема згідно ст. 21 Конституції України усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [5].

Застосування механізму обмеження прав і свобод людини і громадянина можливо лише у виключних випадках, у спосіб та за допомогою засобів, передбачених чинним законодавством. Такі виключення містяться у статті 64 Конституції України, яка встановлює окремі випадки обмеження прав і свобод людини, зокрема це впровадження воєнного або надзвичайного стану.

Так, Указом Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 в Україні було введено воєнний стан. Відповідно до ч. 3 Указу № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 року на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [4, 11].

В статті 64 Конституції України передбачено, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини і громадянина із зазначенням строку таких обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України [5].

Таким чином, обмеження прав та свобод людини і громадянина можливо лише в чітко передбачених міжнародним та національним законодавством випадках, зокрема при введенні воєнного стану для захисту національної безпеки. Під національною безпекою України розуміється захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [12].

Національна безпека явище комплексне, яка має у своєму складі економічну, інформаційну, військову, екологічну, політичну безпеку тощо. Тому політична безпека є частиною національної безпеки з властивими їй особливостями та відмінностями.

На відміну від терміну національна безпека, законодавство не містить дефініції «політична безпека», хоча це поняття використовується в Конституції України, законах України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року № 2411-VI, Стратегії національної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 тощо.

Тому вчені у сфері політології, юриспруденції надають різні визначення такому явищу, як політична безпека. Політична безпека у політологічному енциклопедичному словнику розглядається, як комплекс заходів, спрямованих на збереження конституційно легітимізованого політичного ладу тієї чи іншої держави, забезпечення державотворення та конструктивної політики [9]. Велика українська енциклопедія, визначає безпеку політичну, як стан захищеності національних інтересів у політичній

сфері; сукупність інституцій і заходів, які гарантують статус повноцінного політичного суб'єкта для національної спільноти, її членів, держави, органам місцевого самоврядування, політичним партіям, іншим добровільним політичним формуванням [1]. Н.Р. Нижник, політичну безпеку розуміє, як стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також систему заходів щодо забезпечення цієї захищеності [8, с. 217].

За своєю суттю політична безпека – це стабільний стан політичної системи суспільства і найбільш сприятливий режим взаємодії її суб'єктів, формалізований у політичних відносинах, які охороняються, регулюються й гарантуються Конституцією й законами України. За змістом – це сукупність факторів (умов), необхідних для функціонування й реалізації політичних основ конституційного ладу України, політичних прав і свобод людини громадянина, а також демократичного політичного режиму в країні. За формою політична безпека – це система конституційних політичних відносин, у рамках яких стає можливим і реальним здійснення демократичної влади й конституційної правосуб'єктності учасників цих відносин [10, с. 36–40].

Таким чином, політична безпека – багатогранне явище, що характеризується сукупністю таких ознак, як захищеність національних інтересів у політичній сфері, стійкість державного і суспільного ладу конкретної держави від зовнішнього і внутрішнього впливу, зумовленість правами та свободами людини і громадянина, нормативно-правовим механізмом забезпечення.

Виходячи зі змісту закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», політика держави поділяється на внутрішню та зовнішню, а відповідно політична безпека також може мати такий поділ (зовнішня та внутрішня політична безпека).

Так, Х.В. Приходько у внутрішньому і зовнішньому аспектах включає політичну особисту безпеку людини і громадянина [10, с. 37]. Саме захищеність прав та свобод людини і громадянина є лакмусовим папірцем, який визначає рівень політичної безпеки в державі. Це обмеження стосується, насамперед, політичних прав і свобод – таких, як право на петиції, індивідуальні й колективні звернення до державних органів і їх посадових осіб, право на звернення до органів державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових осіб, право на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації, право на збори, мітинги, демонстрації, пікетування, право на участь в управлінні державними справами, право громадян звертатись за захистом своїх прав до омбудсмена, право на свободу волевиявлення, право обирати і бути обраним до представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування; право брати участь у референдумах, право вносити пропозиції до державних органів, критикувати недоліки, оскаржувати в суді дії посадових осіб тощо.

Гарантії забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, у тому числі політичних, визначає демократизм або авторитарність державного режиму, тому їх обмеження у повоєнний період може негативно вплинути на внутрішню ситуацію в державі та призвести до узурпації влади. Для запобігання подібних ситуацій, науковці розробили показники (індикатори) політичної безпеки, які показують, чи знаходиться політична система держави під загрозою. Так, на думку О. Кравчук, до них відносять відсутність перешкод і утисків політичних прав і свобод громадян; наявність політичної опозиції; справедливість і відповідність державно-політичного пристрою національним інтересам; політична потужність і геополітичний статус країни; ефективність політики і державного управління, що виражаються в здатності енергійно долати кризи, забезпечувати відновлення і стійкий розвиток;

довіра і добровільна підтримка влади більшістю суспільства; оптимальна політична стабільність; зростання внутрішніх та іноземних інвестицій у розвиток країни [7, с. 85–89]. Зокрема, у праці О. Косілової викладено таку класифікацію: відсутність перешкод і обмежень політичних прав і свобод громадян; наявність політичної опозиції; справедливість і відповідність державно-політичного ладу національним інтересам; політична міць і геополітичний статус країни; ефективність політики і державного управління, що виражається у здатності енергійно переборювати кризи, забезпечувати відновлення і стійкий розвиток; довіра і добровільна підтримка влади більшістю суспільства; політична стабільність; зростання внутрішніх і зовнішніх інвестицій у розвиток країни [6, с. 72].

Ці показники визначають наявність або відсутність загроз політичній безпеці, хоча в законодавстві відсутнє окреме поняття такої категорії. В законі України «Про національну безпеку» лише визначено поняття загроз національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [12].

Загрози політичній безпеці також передбачають наявність таких явищ, тенденцій і чинників, що унеможливають чи ускладнюють реалізацію національних інтересів у політичній сфері. При цьому крайньою формою зовнішньої загрози виступає війна, а внутрішньої – громадянська війна, бунт, колювання, нестабільність тощо.

Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України виконаний групою експертів, визначив загрози національній безпеці, у тому числі у політичній сфері. У внутрішньополітичній сфері ключовими загрозами є: сепаратизм в окремих регіонах України (східні, південні області, Закарпаття); спроби розколу України шляхом її федералізації; згорання демократичних процесів і спроби використання державних силових структур з метою тиску на політичних опонентів; радикалізація суспільства, що сприяє поширенню ідей політичного екстремізму; гальмування реформ і політична корупція сприяють зростанню суспільного невдоволення; порушення політичних прав та свобод громадян України, зокрема у формі фальсифікації результатів виборів; корумпованість у системі правоохоронних органів та проведення судової реформи не в інтересах громадян, а відповідно до вузькокланових політичних інтересів має наслідком відсутність дієвих механізмів попередження зростання суспільного невдоволення до критичного рівня та стабілізації політичної системи суспільства; загострення етнічних і релігійних протиріч в напрямі набуття ними форми етнічних та міжконфесійних конфліктів; втрата Україною суверенітету над автономною республікою Крим і окремими районами Донецької і Луганської областей; втручання фінансово-промислових груп у політичний процес [2].

У зовнішньополітичній сфері до загроз належать: втручання у внутрішні справи України з боку іноземних держав з метою обмеження її суверенітету; територіальні претензії до України з боку Російської Федерації, анексія півострова Крим, спроба створити на території України нові політичні утворення; перетворення України на буферну державу з розколотим суспільством в умовах нової «холодної війни», воєнно-політична нестабільність у Чорноморсько-Каспійському регіоні [2].

Багато із перелічених загроз політичній безпеці скоріш за все залишаться у післявоєнний період, а деякі з них можуть навіть посилитися, як наприклад, намагання інших держав вплинути на внутрішньополітичну ситуацію в Україні. Тому, процес обмеження прав та свобод людини громадянина, як потреба забезпечення політичної безпеки у повоєнний період має бути виражений, з урахуванням загроз політичній безпеці і доцільності його впровадження.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Підсумовуючи все вищевикладене, можна сказати, що обмеження прав і свобод людини і громадянина можливе лише у виняткових випадках, передбачених міжнародним і національним законодавством. Зараз такими підставами виступає введення воєнного стану на всій території України, що не протирічить діючим нормам права. Повоєнний період може характеризуватись залишковими явищами, які можуть загрожувати національній безпеці України, у тому числі політичній. Але для продовження режиму обмеження прав і свобод людини і громадянина у повоєнний період для забез-

печення політичної безпеки необхідний комплексний вплив багатьох чинників:

- обмеження прав і свобод, як потреба забезпечення політичної безпеки у повоєнний період повинно відповідати нормам міжнародного та національного законодавств;
- існування достатньо вагомих внутрішніх та зовнішніх загроз для політичної безпеки, що становлять небезпеку для національних інтересів держави;
- обмеження прав та свобод людини і громадянина повинно мати тимчасовий характер та по можливості максимально не впливати на показники (індикатори) політичної безпеки з метою недопущення узурпації влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0
2. Дацюк А., Садовський В., Полтораков О., Марутян Р. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України виконано групою експертів. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf>
3. Європейська Конвенція з прав людини від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n525 (дата звернення: 11.07.2023).
4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 11.07.2023).
5. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.07.2023).
6. Косілова О. І. Політична безпека в системі національної безпеки України. Правова інформатика. 2011. № 1 (29). С. 72–78.
7. Кравчук О. Особливості політичної безпеки. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Випуск 23, 2011. С. 85–89
8. Нижник Н.Р., Ситник Г.П. Національна безпека України. Ірпінь, 2000. 304 с.
9. Політологічний словник : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. М.В. Головатого та О.В. Антонюка. Київ : МАУП, 2005. 792 с.
10. Приходько Х.В. Політична безпека України: конституційно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. №1. 2015. С. 36–40.
11. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. (дата звернення: 11.07.2023).
12. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 11.07.2023).